

Mintautas Gutauskas

NORMALUMAS IR REALYBĖS KONSTITUCIJA E. HUSSERLIO IR M. MERLEAU-PONTY FENOMENOLOGIJOJE

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas
Filosofijos katedra
Universiteto 9/1, LT-01513 Vilnius
El. paštas: mintautas.gutauskas@fsf.vu.lt

Fenomenologijoje normalumas nėra vien tik tema šalia kitų temų. Klausiti apie normalumą – tai klausiti apie intersubjektyvumo teorijos ribas ir fenomenologo vietą. Kadangi intersubjektyvumas konstituoja bendrą ir visiems tapatų pasaulį, normalumas pasirodo esąs susijęs ir su realybės konstitucija. Karteziškoje-huserlinėje fenomenologijoje fenomenologas mąsto kaip nepasauliškas transcendentalinis subjektas, kuris aprašo universalias patirties struktūras. Šioms struktūroms aprašyti pasitelkiami normalūs atvejai, t. y. įprasti kabinetiniai pavyzdžiai – stalo, kėdės, peleninės ir t. t. suvokimo aprašymai. Nenormalieji sudaro universalios patirties ribas, vadinasi, jie kitaip dalyvauja bendro pasaulio konstitucijoje. Kuo labiau fenomenologas nutolsta nuo transcendentalinio aš pozicijų ir pripažįsta „Lebenswelt apriori“ – savo priklausomybę gyvenamajam pasauliui ir jo reliatyvumams – tuo problemiščiau jam fiksuoti savo vietą ir garantuoti jos universalumą. Fenomenologas mąsto iš proto subrendusio ir normalaus žmogaus pozicijų, o patirties ribas parodo anomalieji – vaikai, bepročiai, gyvūnai. Tiek Husserlio, tiek Merleau-Ponty fenomenologijoje jie identifikuojami kaip neturintys tam tikrų patirties galimybių, patirties sluoksnių ir, atitinkamai, prieigos prie tam tikrų realybės sričių. Net jei jiems pripažįstamas savas realus pasaulis, išryškėja

vienas probleminis momentas: pati realybės konstitucija priklauso nuo normalumo, nes realybė yra normaliai išpildomos patirtys. Nagrinėdami Husserlio normalumo sampratą, pamatome, kad realybės konstitucija priklauso nuo patirties vidutiniškumo, o nagrinėdami normalumo sampratą Merleau-Ponty filosofijoje, matome, kad normalumas priklauso nuo kūniško įsitvirtinimo pasaulyje, pasaulio ikipredikatyvaus aiškumo normaliajam.

RAKTAŽODŽIAI: *Husserlis, Merleau-Ponty, normalumas, realybės konstitucija, intersubjektyvumas.*

PROBLEMINIS KONTEKSTAS

Fenomenologijoje normalumo klausimas užima reikšmingą vietą. Edmundas Husserlis, analizuodamas suvokimą ir pateikdamas pavyzdžius, dažnai daro išlygą – *normalerweise*, – o tai reiškia, kad pateikiamos patirties struktūros pirmiausia galioja normaliais, įprastais atvejais. Normalumas, kasdienis įprastumas reprezentuoja universalias patirties struktūras. Normalumo svarba dar labiau išryškėja, kai fenomenologas aprašinėja ne tik juslinę čia pat „gyvoje dabartyje“ patiriamą patirtį (tuomet suvokimo fenomenais tampa daiktai, esantys „po ranka“, – stalas, pieštukas, kambarys, langas, vaikai už lango ir t. t.), bet ir gyvenamojo pasaulio fenomenus, ypač kultūros ar dvasinio pasaulio ypatybes. Klausdamas, kaip formuojasi gyvenamojo pasaulio prasmų laukas, fenomenologas aptinka, kad visuomet jau yra susiformavęs tam tikras pasaulio patyrimas ir supratimas, kuris laikomas universaliu. Jis yra identifikuojamas, fiksuojamas kaip tam tikras anonimiškas patirties tipas ar stilius, kuris skiriasi nuo ypatingų ir ribinių atvejų. Be to, nagrinėdamas savo priklausomybę gyvenamajam pasauliui, fenomenologas aptinka, kad ir jis priklauso šiam anonimiam sluoksniui, šiam normalių žmonių „mes“. Jis pats mąsto kaip „protingas, normalus ir subrendęs žmogus“¹. Jis pats iš čia apmąsto patirties struktūras bei gyvenamąjį pasaulį.

Normalumo reikšmė labiausiai išryškėja, kai klausama, kaip konstituojama gyvenamojo pasaulio tikrovė, jos supratimas. Anot Husserlio, gyvenamasis pasaulis formuojasi patirčių sąveikos, korekcijos ir „prasmų sedimentacijos“ (Husserl 1954: 152) principu. Pasaulio horizontas yra atviras, perimamos įvairios naujos patirtys, tačiau ne visos prasmės sedimentuojasi ir sudaro gyvenamojo pasaulio horizontą. Tik tam tikras patirčių laukas tampa paradigmintis realybės konstitucijai. Paradigmine tampa normaliųjų patirtis. Anomalijos yra tos, kurių patirtis tam tikra prasme nedalyvauja realybės konstitucijoje, anomalijų suvokimai nėra patvirtinami kaip realybės patirtys,

¹ Ši formuluoatė nuolat kartojasi įvairiuose Husserlio darbuose. Kiek plačiau jis tai apmąsto savo veikaluose, skirtuose intersubjektyvumui. Žr.: Husserl 1973.

pavyzdžiui, fantominis ligoonio organas, bepročio girdimi balsai, kai kurie vaikų suvokimai netraktuojama kaip realybė. Tačiau kodėl galima spręsti, kad tai nėra realybė?

Pats tikrovės, tiksliau, adekvatumo tikrovei klausimas fenomenologijai yra kiek svetimas. Juk fenomenologija atsisako spręsti apie patirties patikimumą klasikinės tiesos sampratų terminais. Sąvokos *adekvatumas*, *atitikimas faktams*, *reprezentacijos atitikimas tikrovei* ir t. t. yra suskliaudžiamos, ir fenomenologijos diskurse yra vengiama jas vartoti. Kita vertus, fenomenologijai nuolat tenka susidurti su paribiu – tuo, kas gali būti laikoma kaip tikra. Nagrinėdama anomalijų fenomeną, ji vis vien turi koku nors būdu nagrinėti iliuzijos ir tikrovės problemą adekvatumo požiūriu. Dažnai šios problemos sprendimo raktu tampa ne patirties adekvatumas, bet patiriančiojo normalumas. Fenomenologas, apmąstydamas gyvenamąjį pasaulį, nuolat susiduria su tuo, kad būtent anoniminis normalių žmonių patirčių laukas konstituoja realybę. Normalumas čia atlieka apibrėžiamąją-atsisiojamąją funkciją.

Čia reikia atkreipti dėmesį, kad normalumo sąvoka yra daugiaplotmė, ir jos interpretacijose neįmanoma pašalinti dviprasmybių. Bernhardas Waldenfels pažymi: „Mums visiems, suformuotiems modernaus europinio mąstymo būdo, iš anksto kyla klausimas: ar normalumo ir anomalijos priešprieša priklauso preskriptyvinei, ar deskriptyvinei kalbos vartojimo sričiai? Ar norma rodo, kas paprastai dažniausiai vyksta, ar ji nustato, kas teisėtai turėtų vykti? [...] Už šio klausimo alternatyvų stovi jau nepajudinamomis tapusios būties ir privalėjimo, gamtos ir laisvės, dėsningumo ir sekimo taisykle priešpriešos“ (Waldenfels 1998: 9–10).

Fenomenologija stengiasi išvengti normatyviųjų normalumo aspektų ir išlikti deskriptyvumo plotmėje. Tai lemia tiek fenomenologinio aprašymo strategijos, tiek pastangos užimti poziciją „be prielaidų“. Normalumas labiausiai priartėja prie normatyvumo, kai fenomenologas normalumą išveda iš transcendentalinio subjektyvumo. Tai kartezinio Husserlio pozicija. Čia, sakytume, priartėjama prie medicininio normalaus žmogaus apibrėžimo: normalumas yra tai, kas būdinga tam tikros rūšies prigimčiai, ir nutolimai nuo jos yra kūno ar psichikos disfunkcijos. Vėlyvojo Husserlio ir Maurice'o Merleau-Ponty pobūdžio fenomenologijoje reikšmingesnė deskriptyvinė normalumo apibrėžtis. Normalumas yra tai, kas savaime formuojasi gyvenamajame pasaulyje, o fenomenologas gyvenamojo pasaulio aprašyme aptinka, kad normalumas visuomet yra jau nusistovėjęs. Tokia normalumo vietos identifikacija leidžia suskliausti normalumą kaip universalią visiems privalomą normą, kaip vieną visų patirčių normalumo matą. Tada, remiantis Georges'u Canguilhemu, nenormalieji traktuojami kaip *anomalos*, t. y. „nelygūs“, „neglotnūs“ normalumo atžvilgiu. Canguilhemas atmeta preskriptyvinę anomalijos traktuotę: „žodžio anomalija etimologija dažnai yra klaidingai aiškina-

ma, kai anomalija kildinama ne iš *omalos*, bet iš *nomos*, įstatymo, ir išvedama iš *a-nomos*“ (Canguilhem 1977: 86). Vadinasi, anomalijos pripažįstamos ne kaip nenormalybės (normalumo neigimas), bet veikiau kaip svetimybės. Nors neigimo aspektą bandoma suskliausti, tačiau išlieka svarbiausias normalumo pobūdis. Anomalijos anomalijomis išlieka tiek, kiek jos nėra normalumo centre. Galbūt todėl huserlinėje fenomenologijoje anomalijų yra daug, ir jos apibrėžiamos ne pagal jų savitumą, bet pagal nutolimą nuo centro. Taip anomalijomis tampa ne tik neigalieji, bepročiai, bet ir vaikai bei gyvūnai.

NORMALUMAS TRANSCENDENTALINĖJE PLOTMĖJE

Kartezinėje Husserlio intersubjektyvumo teorijoje normalumo ir nenormalumo skirtis atlieka išskiriamąją funkciją intersubjektyviojo pasaulio konstitucijoje. Transcendentalinis subjektas yra apribotas savumo sfera, savu kinestetinio suvokimo lauku. „Įžengus“ kitam, pasyvus poravimas ir įsijautimas jam suteikia bendrą kinestetinį suvokimą. Būtent čia suvokimai iš mano ir kito „nulinių kūnų“, „absoliučių čia“ steigia intersubjektyvųjį pasaulį, kai mūsų „apraiškų sistemos sutampa“. Kaip sako Husserlis, „pavykusios svetimmojo apercepcijos prasmėje glūdi tai, kad kito pasaulis, kitų pasaulis, kuris konstituoja si atsiremiant į jų disponuojamas apraiškas, turi būti patiriamas iš karto kaip *tas pats pasaulis*, kuris konstituoja si ir mano apraiškų sistemose, o tai savo ruožtu reiškia, kad *mūsų apraiškų sistemos yra tos pačios*“ [kursyvas *M. G.*] (Husserl 2005: 155). Čia reikia atkreipti dėmesį, kad Husserlis kalba ne apie apraiškas, fenomenus, o apie apraiškų sistemas. Galbūt tai ne atsitiktinumai, nes transcendentalinėje plotmėje patyrimo gausa yra redukuota, ir čia galime kalbėti tik apie objekto identifikaciją. Kiekviename suvokime esantys šešėliniai niuansai (*Abschattungen*), kurie yra pajungti objekto reikšmės idealybei, čia nėra reikšmingi. Intersubjektyviai pasitvirtina tik tam tikri „sukibimo taškai“. Suvokimo bendrumas yra tiek neproblemiškas, kiek galimas atsistojimas kito vietoje ir *perspektyvų sukeičiamumas*. Tam, kad suprasčiau, kad ir kaip kitas suvokia stalą, man net nebūtina apeiti stalą ir atsistoti kito vietoje. Įsijautimas garantuoja, kad tuos pačius daiktus kitas suvokia taip pat. Taigi įsijautimo prasmė – ne kito supratimas, bet intersubjektyviai tapačios tikrovės konstitucija.

Anomalijos čia pasirodo kaip principinė sutapimo negalimybė. Kitu sakiniu Husserlis nurodo: „Yra gerai žinoma, kad egzistuoja toks dalykas kaip nenormalumai (*Abnormalitäten*): aklumas, kurtumas ir pan., tad apraiškų sistemos niekad nėra absoliučiai tapačios ir gali rasti skirtumai tarp iš-

tisų sluoksnių (jei ne tarp visų sluoksnių)“ (Husserl 2005: 155). Skirtumai tarp ištisų sluoksnių yra kitos kokybės nei šešėlinių niuansų skirtumai. Jei kalbantis akklasis pakreipia akis į mano supurvintas kelnes, tai dar nieko nereikia. Tai nėra „apraiškų sistemų“ sukibimo taškas – veikiau atsitiktinumas, neturintis suvokiančio regėjimo patvirtinimo galios. Jei akklasis žvelgia į lango pusę, mano pasyvus asocijuojantis ir aprezentatyvus suvokimas visuomet bus neužtikrintas, neišpildytas ir aiškiai nepatvirtintas.

Čia nereikia pamiršti, kad kalbama apie transcendentalines struktūras, o ne apie gyvenamojo pasaulio patirties gausą. Transcendentalinių struktūrų abstraktumo ir gyvenamojo pasaulio turtingumo perskyra refleksyviai mąstymui leidžia atskirti preskriptyvumo ir deskriptyvumo plotmes. Transcendentalinėje plotmėje „aš [kaip transcendentalinis subjektas] esu konstitutyvai pirmapradė visų žmonių norma“ (Husserl 2005: 156). O gyvenamajame pasaulyje esu įpintas į anoniminį normaliųjų sluoksnį, ir čia galimas daug didesnis mano ir kito turiningesnių patirčių sutapimas ar išsiskyrimas.

NORMALUMAS GYVENAMAJAME PASAULYJE

Gyvenamasis pasaulis yra turtingas prasmų laukas. Jis formuojasi kaip istoriškas, generatyvus kultūrinis pasaulis. Čia fenomenologas negali nubrėžti ribos tarp normalaus ir anomaliojo iš transcendentalinio *aš* pozicijų, nes gyvenamajame pasaulyje aptinkamas normalumas yra tam tikro anoniminio „mes“ normalumas. Normalumo anonimiškumo aptikimas yra fenomenologinės prieigos dalykas. Transcendentalinėje fenomenologijoje, ypač *Karteziškosiose meditacijose*, normalumas yra „autorinis“. Jo „autorius“ yra transcendentalinis *aš*. Gyvenamojo pasaulio aprašyme dėmesys sutelkiamas ne į tiesiogines sąmonės duotybes, bet į prasmų lauką, kuris yra susiformavęs gyvenamajame pasaulyje. Vadinasi, ir normalumas yra gyvenamojo pasaulio dalykas, jis yra duotas kaip susiformavusi anoniminė struktūra, išryškėjanti įvairiuose sprendimuose apie anomalijas. Anot Husserlio, susiformavęs normalumo supratimas pateikia ne tik normalumo ir anomalijos, bet ir universalumo ir partikuliarumo, tikrumo ir netikrumo, realumo ir nerealumo skirtis. Šių skirčių genezės tematizavimas yra vienas sunkiausių klausimų gyvenamojo pasaulio fenomenologijai. Juk pradinis taškas, nuo kurio prasideda normalumo konstitucija, nėra duotas. Duota yra tai, kad šios skirtys veikia „naujų patirčių, teigimų, vertinimų, sprendimų sraute“. Jos veikia kaip „gyvos prasmų sedimentacijos“ (Husserl 1954: 152), kaip savaimė suprantamybės, kurios nulemia kiekvieną patyrimą.

Galbūt būtų daug paprasčiau fiksuoti ir aprašyti jau nusistovėjusius lokalius normalumus bendruomenių ar kultūrinių vienetų pasauliuose. Tačiau

Husserlį domina šio nusistovėjimo genezė. Anot Husserlio, formuojantis bendram pasauliui, svarbiausią funkciją atlieka galimybė perimti patirtis. Mano ir kitų patirtys yra įvairios. Vienos priklauso visuotinai patiriamos tikrovės sričiai, kitos – nesuprantamiems kitiems ar anomalijoms, dar kitos – netikrumo, iliuziškumo, fantazijos ar beprotybės sričiai. Mano horizontas visuomet yra atviras, aš galiu perimti šias patirtis. Gali būti taip, kad po susidūrimo su kitais viskas „apsiverčia aukštyn kojomis“, aš „praregiu“, „pirmą kartą tikrai suvokiu pasaulį“ ir pan. Šios patyrimo artikuliacijos rodo, kad čia svarbus ne tiek prasmų perėmimo, kiek mano patyrimo pasaulio persiformavimo aspektas. Šis persiformavimas yra ypač dinamiškas vaikystėje. Kaip sako Husserlis, „mano turėta pasaulio būties prasmė formavosi ne tiek gryno prasmės *išplėtimo* ir horizontų užvaldymo būdu, kiek dėl nuolatinio prasmės *persiformavimo* [kursyvas *M. G.*] (Husserl 1973: 140).

Žvelgiant kiek „postmoderniau“, galima numatyti tokias prasmų perėmimo ir persiformavimo galimybes, kurios mūsų nesuveda į bendrą pasaulį, bet lokalizuoja skirtinguose pasauliuose. Juk galime įtraukti naujas patirtis ir, reikia manyti, sukrečiantis susitikimas su labai skirtingais kitais gali destabilizuoti „saugią bazę“. Žinoma, Husserlio neišmuša iš vėžių anomalūs kiti. Jis pernelyg pasitiki normalių žmonių pasaulio universalumu, kad galėtų pripažinti visiško pasaulių nebendramatiškumo galimybę. Tačiau kodėl jis gali tuo pasitikėti? Universalumo bazę Husserliui sudaro normalių žmonių pasaulis. Čia ypač svarbus realybės konstitucijos aspektas – juk to, kas realu, konstitucijai reikšmingos ne visos patirtys, o tik normalios.

Aišku, identifikavimas to, kas jau yra nusistovėję kaip normalu, yra labai komplikuotas uždavinys, kurį sprendamas fenomenologas nėra apsaugotas nuo kultūrinių savo prietarų. Husserlis aptinka, kad jis mąsto iš „protingo ir subrendusio“ žmogaus pozicijų ir tegali fiksuoti, kad jis *jau* yra normalus ir supranta iš normalių patirčių lauko. Kai jis bando artikuliuoti normalumą, jo apibrėžtys įgauna tautologinį pobūdį. Kaip sako Husserlis, „normalus žmogus apibrėžimo prasme yra subrendusio ir kartu normalaus žmogaus kita prasme idealizacija“ (Husserl 1973: 141). Taigi, normalumą apibrėžia branda ir normalumas, nusistovėjęs gyvenamajame pasaulyje. Jo idealizacija yra tam tikras orientyras įvairiuose sprendimuose apie normalumą ar nenormalumą, tarsi būtų galima apibrėžti normalumo idealybę. Tačiau normalumo idealybė niekad nėra duota, o ir jo *eidos* negali būti aiškiai eksplikuotas. Jo *eidos* pagaunamas intuityviai. Ši pagavos pobūdį rodo ir normalumo aiškinimas branda: „Kaip subrendęs žmogus tarp subrendusiųjų ir normaliųjų kartu su manimi esančiais ir bendruomenės siejamais žmonėmis įgyju pasaulio patirtį, tačiau *patirties pasaulio stilius*, būdingas subrendusiems „protingiems“ žmonėms, tuo reikia pridėti, turintis „taip, kaip yra iš tikrųjų“ pobūdį, *daugiau iš esmės nesikeičia*“ [kursyvas *M. G.*] (Husserl 1973: 140–141).

Branda yra ne tik kokybinė, bet ir laikinė kategorija. Husserlis mėgina fiksuoti „tašką“, nuo kurio „sustoja“ prasmų persiformavimai, prasidedantys nuo pirmųjų gyvenimo dienų. Tačiau kas yra tas „taškas“? Kaip galima fiksuoti, jog žmogaus patyrimo pasaulis „daugiau iš esmės nesikeičia“? Šiuo „tašku“ tampa ne taškas laiko linijoje, bet patirtyje sugriebiamas normalios patirties stilius. Stiliaus sąvokos atsiradimas refleksijoje rodo, kad refleksija turi tenkintis tuo, kas yra užčiuopiama, fiksuojama, tačiau analizėje sunkiai išskaidoma ir paaiškinama. Normalumo refleksija nuolat susiduria su tuo, kad remdamiesi savo patirtimi turime gana aiškų to, kas yra normalu ar nenormalu, supratimą. Šis aiškumas pasireiškia įvairiuose sprendimuose apie normalumą ar nenormalumą. Tačiau kuo tiksliau bandomė apibūdinti, kas yra būdinga normaliam žmogui, tuo problemiščiau visa tai aprašyti. Tai galima pastebėti nagrinėjant, kaip Husserlis artikuluoja tai, kas yra būdinga normaliam žmogui:

Esu kūniškai-praktiškai „normalus“. Tai reiškia, kad yra išliekantis normalus posluoksnius (*Unterschicht*), kad galiu „natūraliai-laisvai“ judinti savo kūno dalis (*Organe*) kaip suvokimo organus ir kaip praktinius juslinio gyvenimo organus. Esu dvasiškai normalus, kai galiu laisvai erdviškai patirti, fantazuoti, prisiminti tipiškos natūralios apimties ribose. Aš turiu normalią atmintį, normalią fantaziją, taip pat normalią mąstymo veiklą: galiu daryti išvadas, galiu palyginti, rasti skirtumus, susieti, skaičiuoti ir suskaičiuoti; galiu vertinti ir pasverti vertę ir pan., normaliai, kaip „subrendęs žmogus“. Kita vertus, turiu savitumą, savo judėjimo ir veiklos būdų, savo individualių vertinimų, savo prioritetų ir pagundų, savo pajėgų įveikti tas pagundas. Kitas šiais atžvilgiais yra kitoks, jis turi kitų savo išskirtinių motyvų, savo individualių pajėgų lauką ir t. t., tačiau normalumo ribose, pagal tai, kas būdinga jaunystės, senatvės ir pan., normalumui. [...] Tokiu būdu dvasinis „aš“ gali būti suvoktas kaip organizmas, tai gebėjimų (*Vermögen*) organizmas ir jo raida normaliu tipišku stiliumi vaikystės, jaunystės, brandos ir senatvės pakopose (Husserl 1952: 254).

Ką tai sako apie normalumą? Čia Husserlis mėgina įvardyti normaliam žmogui būdingas veiklos ypatybes. Toks normalumo aprašymas implikuoja jo priešybę – nenormalumą. Nenormalu neturėti fantazijos, atminties, negalėti judinti savo organų, negalėti daryti išvadų ir t. t. Tačiau kai tik klausiamo apie ribas, riba darosi neaiški. Ką reiškia turėti normalią fantaziją, ką reiškia fantazuoti „tipiškos natūralios apimties ribose“? Kada baigiasi normali atmintis ir prasideda nenormali, atminties trūkumas ar perteklius? Husserlis tenkinasi apibrėžtimi – „normalumo ribose“, „pagal tai, kas būdinga vaikystės, jaunystės,

brandos ir senatvės normalumui“ ir t. t. Šios normalumo ribos apibrėžiamos ne tiek fiksuojant aiškų skirtumą (aiškiau fiksuoti galbūt galėtų psichologija, bandydama kiekybiškai įvertinti kiekvieno normalumą), bet orientuojamasi į tam tikrą normaliesiems būdingą vidutiniškumą. Šis vidutiniškumas ar anonimiškumas neutralizuoja įvairius individualius skirtumus. Individualios ypatybės mane individualizuoja kaip asmenį, tačiau aš netampu anomalija tol, kol išlieku „normalumo ribose“, kol veikiu ir mąstau tam tikru tipišku stiliumi.

Kita vertus, „tipo“ sąvoka apibūdinant normalumą leidžia implikuoti tipų įvairovę. Šiame fragmente vidutiniškumas ir anonimiškumas dalijamas į tam tikrus lokalius regionus: vaikystės, jaunystės, brandos ir senatvės normalumai, kurie gali turėti bendrą sluoksnį, tačiau taip pat skirtumus, būdingus tik tam regionui. Pavyzdžiui, aklumas visur bus anomalija. O jei manome, kad senatvėje normalu suvaikėti, tai suvaikėjusio senuko nelaikome nenormaliu. Tai visai normalu senatvėje ir netgi galima stebėtis, kad tam tikras ypač senas žmogus vis dar išlaiko ankstesnio amžiaus tarpsnio normą, vis dar yra „giedros sąmonės“, kai jau seniai turėtų būti suvaikėjęs. Supratimas orientuojasi į tam tikrą senatvės *eidōs*, kuris ir tampa suvokimo pagrindu.

Čia kyla klausimas, kuo remiantis galima išskirti visiems normalumams bendrą sluoksnį. Husserliui atskaitos tašku tampa santykis su realybe. Anot jo, „realybės sąvoką atitinka realios patirties sąvoka“ (Husserl 1973: 228). Husserliui realybė yra patirtis, kurią galima realiai išpildyti. Tapatus pasaulis konstituojasi patirčių sutapimo-sutarimo (*Einstimmigkeit*) pagrindu. Čia svarbiausią funkciją atlieka įsijautimas kaip galimybė turėti bendrą situaciją. Būtent šiuo požiūriu anomalijos išsiskiria tuo, kad tam tikros realybės sritys joms yra neprieinamos taip, kaip jos yra prieinamos normaliajam. Akklasis negali turėti regimosios patirties, kurią turi normalusis, o tai lemia tolesnę realybės suvokimą. Čia negali būti patirčių sutarimo, įsijautimas neveikia taip, kad aš suvokčiau taip pat kaip ir jis, kad mūsų pozicijos būtų sukeičiamos. Akklasis regimos tikrovės konstitucijoje dalyvauja ne kaip normalus atvejis, patvirtinantis, kad tam tikrus daiktus galima taip pat matyti, bet kaip ribinis atvejis, kaip žmogus, kuris nemato ar „mato“ kitaip.

Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad „*patirties pasaulio stilius*, būdingas subrendusiems „protingiems“ žmonėms“, turi „taip kaip yra iš tikrųjų“ pobūdį“. Vadinasi, tam tikras normaliųjų vidutiniškumas (*Durchschnittlichkeit*) konstituojama tai, kas yra realu. Realybę konstituojama patirtis, kurią galima išpildyti, ir turbūt todėl anomalijos išsiskiria kaip tos, kurios patirtį realizuoja kitu būdu. Husserlis pripažįsta, kad ir visi neigalieji turi tam tikrą prieigą prie pasaulio, kuris yra bendras ir sudaro mūsų tikrovę. Tačiau realybė kaip galima patirtis yra daug turiningesnė, nei visiems pasiekiamas sluoksnis. Husserlis sako:

Pasaulis vidutiniškos patirties pavidalu yra daug turtingesnis nei bendrasis žmonių patiriamas pasaulis, kuriame prieinama visa tai, kas realu. Pavyzdžiui, vaikas viską „mato“, tačiau tiek mažai supranta apie žmonių ir kultūros pasaulį, kad jis nėra subrendusiųjų vidutiniškumo subjektas. Patirties pasaulis kiekvienam subrendusiajam turi savo tipiką, visiems įprastą tipinį pavidalą, kuris nuolat išlaikomas praktiškai veikiant. Bet tai turi konstituotis. Neįprastai kvailas žmogus, idiotas gali būti tiek normalus, kad su normaliaisiais jis turi gryną tikrovės pasaulį, bet tik kaip vaikas arba dar mažesniu mastu nei vaikas, „kvailumo“ mastu (Husserl 1973: 231).

Taigi idiotas turi skurdžiausią ir plačiausiai prieinamą patirties sluoksnį. Aišku, gali kilti pagunda, vadovaujantis kasdieniu supratimu, manyti, kad jis tiesiog yra tame pačiame tikrame, „objektyviame“ pasaulyje, tik neadekvačiai jį suvokia, „interpretuoja“. Tačiau nereikia pamiršti, kad realybė – tai patirtis, kurią realiai galima išpildyti, tad realybės konstitucijai daug reikšmingesnė yra ne savaimė esanti tikrovė, o normaliųjų bendruomenėje nusistovintis realumo supratimas, realiai išpildomų patirčių lauko susiformavimas. Galimybė įvykdyti realiai išpildomas patirtis „suteikia“ žmogui normalumą, „įrašo“ jį į normaliųjų gretas. Husserlis teigia, kad „ta žmonių bendruomenė, kurioje kiekvienas kitas kaip su-subjektas patiria tą patį patirties pasaulį ta prasme, kad šiose patirtyse turi tiesioginę arba netiesioginę prieigą prie *visų* šio pasaulio realybių, yra normali bendruomenė“ (Husserl 1973: 230). Čia Husserlis aptinka labai svarbią realybės konstitucijos prielaidą: realu yra tai, kas intersubjektyviai patvirtinama normalių žmonių. Sakykim, vaikas turi savo „baubus“ po lova; beprotis girdi balsus ir t. t. Tai intersubjektyviai nepatvirtinama, ir tikra anomalijų patirtis dar nėra realybės patirtis. Nuo vaikystės perimdamas kitų patirtis persiformuojant savam pasauliui, žmogus išmoksta būti normalus. Kaip sako Husserlis, „normalus žmogus yra normalus normalioje bendruomenėje ir jos dėka (*der Normale ist normal in und vermöge der normalen Gemeinschaft*)“ (Husserl 1973: 142).

Kita vertus, visuomet kyla klausimas, ar toks normalumas nėra vien tik kultūrinis prietaras. Juk tai, kad normalieji turi prieigą prie visų šio pasaulio realybių, kartu reiškia ir tai, kad *visos* pasaulio realybės, tiksliau, realybių „skaičius“, apimantis visas realybes, apibrėžiamas tuo, kas normaliesiems yra prieinama. Šis problemiškas išryškėja, kai sprendžiama netiesioginio realybės prieinamumo problema. Aišku, kad idiotams (*Unternormale*) neprieinamas sudėtingas kultūros, mokslo pasaulis. Jų savitas supratimas nėra pati realybė, tačiau taip pat pažymėtina, kad ir normalusis gali niekad nesuprasti algebros, geometrijos, fizikos, meno, filosofijos subtilybių, tačiau dėl to nemanome, kad jų realybės patyrimas yra tik jų savito riboto pasaulio dalis. Genijai yra anomalijos, tačiau

jie yra ne nenormalieji, bet viršnormalieji (*Übernormale*). Mokslininkų, genijų, Dievo išrinktųjų patirtys netraktuojamos kaip „neglotnumas“. Tai ypatingas „glotnumas“. Kaip tik manoma, kad jos išplečia, tikslina, gerina mūsų realybės suvokimą. Tačiau kodėl viršnormalios, normaliajam neprieinamos patirtys konstituoja realybę, o nenormaliųjų – ne? Problemą tik paaštrintume, jei imtume domėn, kad riba tarp genialumo ir beprotybės nėra aiškiai nubrėžta, tačiau genijai priskiriami viršnormaliesiems, o bepročiai – neįgaliesiems. Bepročiu laikome tą, kuris negali realizuoti normaliojo patirties, o genijumi laikome tą, kuris peržengia normalią patirtį ir gali suvokti, patirti daugiau nei normalusis. Tai vienas problemiškesniųjų dalykų, ir kol kas galime tik pripažinti, kad judame jau nusistovėjusių, sedimentavusių tikrovės suvokimų lauke.

Čia negalima nekreipti dėmesio į pačios realybės, kaip universalios pasaulio, istoriškumą ir generatyvumą. Epileptikas ankstesnėse kultūrose išvelgdavo daugiau nei gali normalusis, jo būseną prieš priepuolį buvo viršnormalusis tikrovės suvokimas, o dabartiniame dekartiškųjų perskyrų pasaulyje jis yra tik neįgalusis, haliucinacijų ir suvokimo trikdžių kamuojamas žmogus, negalintis normaliai gyventi, prieš priepuolį nesugebantis turėti visuomet užtikrintos prieigos prie realybės. Galbūt čia galima išvelgti patirties pasaulio vidutiniškumo, konstituojančio visas galimas realybes, represyvumą, kurį Martinas Heideggeris aprašė kaip viską niveliuojančią „visų“ (*das Man*) galią (Heidegger 1993: 126–130, Heideggeris 1992: 76–82). Čia anoniminio „mes“ normalumas tampa norma, kuri skiriasi nuo transcendentalinio *as* normos. Kita vertus, nors fenomenologinis aprašymas parodo normalumo priklausomybę nuo gyvenamojo pasaulio, tačiau, kartu atskleiddamas normalumo nevienareikšmiškumą, neleidžia jo redukuoti vien tik į normas ir kultūrinius prietarus. Akcentuodamas normalumo ryšio su kūniškumu pirmapradiškumą, Husserlis gali pasitikėti normalumo universalumu. Būtent šį aspektą išplėtoja Merleau-Ponty.

MERLEAU-PONTY: NORMALUMO IR ANOMALIJOS SKIRTIES POSLINKIAI

Normalumo identifikavimas ir aprašymas Merleau-Ponty fenomenologijoje keičia kryptį. Husserlis juda įcentruotame lauke, kurio periferijoje yra anomalijos. Jos atskleidžia universalios patirties paribius, tačiau nėra esmingos centro viduje esančių patirčių konstitucijai. Merleau-Ponty fenomenologijoje centro aprašymas galimas tik per periferijas. Centras nėra tiesiogiai duotas, jis ryškėja tik tuomet, kai riba nurodo į jį atgal. Kaip ir Husserlio atveju, ribos nubrėžimas – problemiškas: negalime tiksliai apibrėžti centro ribų, negalime

aiškiai atskirti perėjimo punktų nuo normalumo prie anomalijos. Galbūt čia galima pasinaudoti XX a. vidurio prancūzų filosofijoje išplėtota tapatybės ir skirties perskyra. Husserlis pirmiausia aprašo tapatybę – normalias patirtis, o paskui fiksuoja skirtumą. Merleau-Ponty pirmiausia fiksuoja skirtumą, o tapatybę savo ruožtu yra duota per jį. Tai išjudina centrą, ir jo tapatybė nėra tokia tvirta ir vienalytė.

Centro vienalytiškumo išjudinimą lemia skirtingas sąmonės ir patirties duoties traktavimas. Karteziniame kelyje sąmonė duota sau pačiai. *Ego cogito* yra pats tikriausias dalykas, apodiktinė evidencija, kuria neįmanoma abejoti. Tolesnis patirčių tematizavimas galimas tik iš šio centro. Merleau-Ponty poziciją veikiausiai lemia Heideggerio egzistencijos ir buvimo pasaulyje traktuotė. Nors, atrodytų, egzistencija yra sau pati artimiausia, tačiau savivokos ir filosofinės refleksijos aspektu ji yra sau pati tolimiausia. Pagal Merleau-Ponty, sąmonės įkūnytumas, kūniškas veikimas ir kinestetinis suvokimas pasaulyje nėra tiesiogiai duoti reflektuojančiai sąmonei. Sąmonė gali suvokti, kad visuomet jau yra kažkas sintezuota, kad ji jau veikia pasaulyje, kad visuomet jau yra įvykusios tam tikros patirtys, kurios lemia suvokimą. Patirtis nėra sau duota skaidriu pavidalu. Ji pati dar turi būti išryškinta, tad fenomenologijos užduotis – pirmaprads patirties tematizavimas. Neužtenka, kad patirtis būtų tiesiogiai duota reflektuojančiai sąmonei, patirties struktūras dar reikia atskleisti. Anomalijos čia atlieka reikšmingą funkciją: jos pateikia atvejį, kuris rodo skirtumą. Anomalija rodo tam tikrą patirties sutrikimą, nesklandumą, tačiau pati normali patirtis, kurios sutrikimas yra anomalija, taip pat nėra akivaizdi. Tikrąsias patirties struktūras galima išryškinti tik sekant anomalijos nuoroda. Tad anomalijos Merleau-Ponty filosofijai yra ne „tolesnio tyrimo tema“, bet pradinis tyrimo taškas.

Kita vertus, toks fenomenologinės refleksijos judėjimas suartina anomalijos ir nenormalumo sąsajas. Merleau-Ponty *Suvokimo fenomenologijoje* anomalijos aprašomos kaip sutrikęs, neglotnus, nesklандus buvimas pasaulyje, dažniausiai pasireiškiantis ligos ar patologijos forma. Sutrikimas rodo sklандumą, jis netgi metodiškai pasitelkiamas sklандumo identifikavimui ir deskripcijai. Todėl pati anomalijų deskripcija įgauna preskriptyvų pobūdį. Čia išryškėja Merleau-Ponty refleksijos dvilypumas. Viena vertus, jis siekia suspenduoti normalumo preskriptyvumą ir net represyviają jo funkciją, suvokiant anomalius kitus: „neturime teisės sulyginti visų patirčių viename pasaulyje, visų egzistavimo modalumų vienoje sąmonėje“ (Merleau-Ponty 1945: 335, 1999: 373). Kita vertus, *Suvokimo fenomenologijoje* anomalijos yra tikslingai atrenkamos, todėl jas aprašant jau implikuojamas jų nenormalumas, jos nėra tai, kas „netyčia“ randama už ribos, kai, vaikščiojant normalumo centro teritorijoje, nuklystama į pakraštį. Anomalijos aprašomos kaip normalumo priešybė, grąžinanti atgal į centrą.

Jei bandytume įvardyti normalumo ir anomalijos skirties Merleau-Ponty filosofijoje funkciją, pastebėtume, kad ši skirtis reikšmingesnė ne intersubjektyvumo teorijos kontekste, o tematizuojant juslinę patirtį. Jei palygintume *Karteziškujų meditacijų* ir *Suvokimo fenomenologijos* eigą, tai pastebėtume, kad į Husserlio akiratį anomalijos patenka tik pačioje pabaigoje, kaip intersubjektyviosios pasaulio konstitucijos paribys, o Merleau-Ponty skyriuose, skirtuose intersubjektyvumui, anomalijos išvis neminimos. Kodėl taip yra?

Husserlio intersubjektyvumo teorija pernelyg apribota pažintine plokštme. Jam intersubjektyvumas – tai klausimas apie suvokimų persidengimus, jų sutapimą (*Einstimmigkeit*). Merleau-Ponty fenomenologijoje svarbiau ne tiek intersubjektyvumas kaip bendras subjektų suvokimas, kiek intersubjektyvumas kaip interakcija, interafektyvumas. Taip pat intersubjektyvumo problemą iš dalies ištirpina patirčių anonimiškumo, kaip pirminės ir neredukuojamos duotybės, pripažinimas. Kartezinis Husserlis šį anonimiškumą siekia suspenduoti, tačiau tai jis gali padaryti tik abstrakčia redukcija į savumo sferą, kur mano patirtys išgryninamos, atibojant jas nuo kitų (Husserl 2005: 115–123). Tai abstrakcija, kuri galima grynoje sąmonėje, bet ne buvime pasaulyje. Merleau-Ponty savastį nagrinėja gyvenamojo pasaulio kontekste. Čia jis pratęsia huserlinį buvimo gyvenamajame pasaulyje anonimiškumo aprašymą, tačiau savo ruožtu vengia jį redukuoti į prasių sedimentacijas. Jo aprašomas anonimiškumas yra ne tiek prasių sedimentacijų, kiek veikiančio subjekto anonimiškumas. Gyvajame pasaulyje mano patirtys nuolat susipynusios su kitų patirtimis: „kitas nėra uždarytas mano pasaulio perspektyvoje, kadangi pati perspektyva neturi apibrėžtų ribų, kadangi *ji nepastebimai pereina į kito perspektyvą* ir jos abi susitelkia tame pačiame pasaulyje, kuriame mes visi dalyvaujame kaip *anoniminiai percepcijos subjektai*.“ (Merleau-Ponty 2002: 160–161).

Čia negalime kelti *ego* ir *alter ego* suvokimų tapatumo klausimo, nes jų suvokimai iš karto yra duoti kaip neišskiriami „mes“. Subjektų skirtumai pasireiškia ne originalios sąmonės, bet sąveikos aspektu: „mano kūnas suvokia kito kūną ir atranda jame stebuklingą savo paties intencijų pratęsimą, artimą pasaulio supratimo būdą“ (Merleau-Ponty 2002: 161). Kitaip tariant, subjektai pratęsia vienas kitą, ir anomalija čia nėra pratęsimo kliuvinys. Nors ji gali būti nesuprantama, tačiau gali dalyvauti interakcijoje. Percepcijos anonimiškumas leidžia įveikti originalios sąmonės uždarumą. Šiuo požiūriu, net esant ištiesiems patirčių sluoksnių skirtumams, interakcijoje pratęsiame vienas kitą, ir kito suvokimai man nėra neprieinami. Aklojo matymas man nėra neprieinamybė: aš pokalbyje sąveikaudamas, veikdamas ir kalbėdamas susipažįstu su jo orientacija erdvėje, judėjimo būdu ir t. t.; pradedu matyti pasaulį ir jo akimis. Jis išplečia mano paties vizualinę patirtį, nes į mano matomą erdvę

įsiterpia aklojo erdvės suvokimo prasmės. Erdvės dydis ir specifika įgyja kitas dimensijas ir reikšmes. Nors jis nemato, tačiau dalyvauja regimosios būties konstitucijoje ne kaip negatyvusis, bet kaip pozityvusis „matymo“ būdas.

NORMALUMAS KŪNIŠKO SANTYKIO SU PASAULIU ASPEKTU

Kokius santykio su pasauliu sutrikimus rodo normalumo ir anomalijos skirtis? Buvimą pasaulyje Merleau-Ponty apibūdina kaip „galią tam tikriems veiksams“, kaip pasaulio užvaldymą. Kūnišką buvimą pasaulyje Merleau-Ponty aprašo remdamasis „kūno schemas“ konceptu. Kūno schema kūną turi paaiškinti kaip *vientisą* išgyvenimų visumą, tačiau neturi kūno redukuoti į funkcionuojantį psichofizinį organizmą, kurį galima paaiškinti *atsietai nuo veiklos situacijos*. Paprastai kūno vientisumas teoriniuose aiškinimuose atskleidžiamas atribojus kūną nuo „blaškančių dėmesį“ situacinių veiksmų ir apibrėžčių. Tai analitinis vientisumas, kai visuma paaiškinama suskaidžius ją į dalis ir paaiškinus tų dalių sąryšius. Merleau-Ponty siekia paaiškinti kūno veiklos organiškumą, nedalijamą jos visumą. Galbūt todėl labai ironiškai jis demonstruoja, kad neįgalieji dažnai reprezentuoja ne tik anomaliją, bet ir mokliškai aiškinamą subjektą, kuris turi reikiamus organus, jų paskira veikla yra sintezuojama, tačiau kūnas „neveikia“.

Palyginti su Husserlio fenomenologija, pasislenka suvokimo problema. Suvokimas yra ne tik tam tikros esybės pagava, kuri aiškinama analizuojant sąmonės veiklą ir identifikuojant suvokimo sraute paskirus suvokimo aktus. Merleau-Ponty suvokimą tematizuoja kūno veiklos požiūriu. Kūno veikla erdvėje – tai veiksmo projektas. Kaip sako Merleau-Ponty, „reikšminga ne tai, kaip faktiškai objektyvioje erdvėje yra mano kūnas, bet mano kūnas kaip *galimų* veiksmų sistema, tam tikras *virtualus* kūnas, kurio fenomeninę „vietą“ apibrėžia jo užduotis ir situacija. *Mano kūnas yra ten, kur jis turi kažką padaryti*“ [kursyvas *M. G.*] (Merleau-Ponty 1945: 289, 1999: 321).

Tad kūnas yra ne duotis, bet užduotis situacijoje. Kūnas yra fenomeninė vieta, apibrėžta užduoties ir situacijos. Čia normuojančią funkciją atlieka ne tiek universalios suvokimo struktūros, kiek pati tikrovė, pateikianti situacijas ir užduotis. Ne tik konstituojantis suvokimas, bet ir tikrovė atlieka normuojamąją funkciją: daiktas suvokimo lauke „pats“ nustato optimalų stebėjimo atstumą, jo dydis, viršaus–apačios, arti–toli orientacijos pasirodo kaip prasmė, kuri nėra vien hiletinių duomenų sintezavimas sąmonėje. Čia norima pabrėžti veiksmo aspektą. Tai įsitraukimas į situaciją, pasaulio užvaldymas ne tik suvokiant, bet ir veikiant.

Sunku pasakyti, ar pavyzdys, kuriame Schneideris negali parodyti kario pasisveikinimo, reiškia hiletinių duomenų sintezės sutrikimą. Galbūt tai ne tos plotmės sutrikimas. Schneideris negali *savai*me atlikti gydytojo prašomo veiksmo. Jis turi „parengiamaisiais judesiais iš pradžių „rasti“ ranką, „rasti“ reikiamą gestą“ (Merleau-Ponty 1945: 122, 1999: 145–146), tada juos sąmoningai sintezuoti ir taip atlikti veiksmą. Juk duomenys yra, jie sąmonės yra sintezuojami, tačiau veiksmas nėra savaiminis. Būtent čia normalumas pasirodo ne kaip suvokimo lygmens galimybė, bet kaip tam tikros savaiminės veiklos pasaulyje galimybė. Tad anomalija čia nėra ta, kuri neturi tam tikro suvokimo. Ji yra ta, kuri negali veikti taip, kaip tai daro normalusis. Būtent čia anomalija pasirodo kaip kitoks buvimas pasaulyje, kitoks santykis su pasauliu, kitoks pasaulio užčiuopimas ir užvaldymas. Aišku, Merleau-Ponty filosofijoje šis „kitoks“ aprašomas kaip nenormalumas, sutrikimas, neglotnumas, patologija. Tačiau jam tai nėra suvokimo patologija ar realybės neprieinamumas anomaliojo suvokimui. Anomaliją jis aprašo kaip tam tikro buvimo pasaulyje savaimingumo sutrikimą. Palyginti su Husserliu, pasislenka akcentai: dominuoja ne suvokimo, bet veikimo aspektai. Pažymėtina, kad Husserliui parankesnės anomalijos yra tos, kurios nesuvokia turtingo vidutiniško normalių pasaulio. Tai – vaikai, idiotai, gyvūnai. Merleau-Ponty anomalijos yra ne tiek tos, kurios skirtingai suvokia ar visai nesuvokia, bet tos, kurios kitaip veikia pasaulyje. Tad jam yra parankesni bepročiai ir tie, kurių veikla sutrikusi.

ANOMALIJŲ PATIRTIES ILIUZIŠKUMO KLAUSIMAS

Nagrinėdamas anomalijų santykį su tikrove, iš psichopatologinių kontekstų anomalijų Merleau-Ponty perima neadekvatumo realybei aspektą. Kaip jau minėta, adekvatumo klausimas fenomenologijai yra kiek svetimas, tad neadekvatumą keičia sutrikimo ir stokos aspektas. Husserlis anomalijas aprašo kaip neturinčias prieigų prie tam tikrų tikrovės sričių. Tai, kad jos ko nors nesuvokia, galima traktuoti kaip tam tikrą stoką ar sutrikimą, kurie apibrėžiami ne atitikimo, bet nutolimo nuo normalumo terminais. Tam tikru požiūriu Merleau-Ponty šią nuostatą pratęsia, tačiau pabrėžia ne *suvokimo*, bet *afektyvumo* kitoniškumą. Jos skirtumą palyginti su karteazine pozicija lemia būties svarbos pripažinimas. Kaip sako filosofas, „jei sąmonė būtų anapus būties, būtis negalėtų jos sužeisti; empirinė sąmonių įvairovė – ligota sąmonė, primityvi sąmonė, vaikiška sąmonė, kito sąmonė – negalėtų būti priimamos rimtai, jose nebūtų nieko, ką reikėtų pažinti ar suprasti, būtų suprantama

tik viena – gryna sąmonės esmė“ (Merleau-Ponty 1945: 145–146, 1999: 170). Tai aiškus atsiribojimas nuo kartezinės sąmonės, kuri yra pirmiausia duota sau pačiai, kuri konstituoja daiktų prasmę. Merleau-Ponty svarbesnę afektyvi sąmonę, kuri yra paveikiama būties, situacijos, kurioje veikia kūnas. Sunku pasakyti, ar taip grąžinama būties ir sąmonės perskyra. Veikiau čia būties paslaptį priešingumas transcendentalinio *aš* suvokiamam prasmės skaidrumui. Būtis – tai paveikianti, afektyvi situacija. Ji yra tai, kas nutinka, kas pasipriešina sąmonei, kas lieka nesuvokiama, tačiau veikia situacijoje.

Todėl santykis su tikrove, realybės ir iliuzijos perskyra yra aprašomi vadovaujantis ne adekvatumo tikrovei kriterijais, bet analizuojant perėjimus iš vienos erdvinės situacijos į kitą. Jusliniam suvokimui būdingas „perceptyvini tikėjimas“. Tai, kiek patyrimas yra adekvatus tikrovei, galima fiksuoti tik iš objektyvistinės trečiojo pozicijos, o patyrimo iliuzija identifikuojama kitaip. Šalia esantis traukinys pradeda važiuoti ir kurį laiką man atrodo, kad mano traukinys važiuoja atgal; tik po akimirkos suvokiu, kad tai kitas traukinys pavažiavo į priekį. Pirmas suvokimas buvo visiškai akivaizdus, įtikinantis ir tikras. Antrasis suvokimas aiškiai ir patikimai identifikuoja tai, kad pirmasis buvo iliuzinis. Tai patirties struktūra, tačiau kodėl antrasis suvokimas yra tikresnis?

Kaip teigia Merleau-Ponty, „iliuzijos kaip vaizdo negalime stebėti, t. y. mano kūnas jos nevaldo, ir aš negaliu jos išskleisti prieš save tiriamaisiais veiksmais“ (Merleau-Ponty 1945: 343, 1999: 382). Kai regimybė identifikuojama, „ji nebe patiriama, bet suprantama“ (Merleau-Ponty 1945: 347, 1999: 386). Todėl grįžimas, galėjimas pakartoti skatina tikrove laikyti tą sluoksnį, kurį galime pakartoti. Čia svarbu darna ir aiškumas. Juslinio suvokimo lauke daiktas niekad nėra duotas kaip ideali tapatybė. Jis pasirodo įvairiais prasminiais aspektais. Husserliui šešėliniai niuansai yra pajungti idealiai daikto tapatybei, o Merleau-Ponty idealybė apibrėžiama ne išankstine tapatybe, bet tam tikra darna ir aiškumu. Pažymėtina, kad aiškumas ir ryškumas yra René Descartes'o sąvokos. Tiek Descartes'ui, tiek Husserliui jos tampa suvokimo patikimumo garantais. Aišku, pastarasis taip pat nurodo ir kasdienes akivaizdybes, kurios neturi tokio patikimumo, kaip „apodiktinės“, tačiau akivaizdumas būdingas bet kuriam „įsitikinamam suvokimui“ (Husserl 2005: 21–23). Merleau-Ponty fenomenologijoje akivaizdybės pasireiškia kaip daikto išbaigtumas juslinėje patirtyje, judėjime iš situacijos į situaciją².

Šio išbaigtumo pagrindas, anot Merleau-Ponty, yra „skaidrioje erdvėje“. Kiekvienas suvokimas vyksta ribotame suvokimo lauke. Tai Merleau-Ponty

² Žvelgiant iš Husserlio pozicijos, Merleau-Ponty tematizuojamos akivaizdybės priklauso natūraliajai nuostatai. Tačiau Husserliui kasdienės akivaizdybės yra nepatikimos, čia „patyrimas nėra laisvas nuo neišpildytų manymų-iš-anksto (*Vormeinungen*) ir manymų-sykiu (*Mitmeinungen*)“ (Husserl 2005: 21). Todėl jų patikimumą gali nustatyti tik kritinė refleksija. Merleau-Ponty patikimumą aptinka natūralioje ikipredikatyvinėje patirtyje.

vadina „peizažu“. Peizažas yra svarbi optinė sąvoka. Jam būdingas uždarumas, jis apima horizontą ir sudaro suvokimo ir veikimo lauko visumą. Šis peizažas mus lokalizuoja. Pasak Merleau-Ponty, „mūsų kūnas ir mūsų suvokimas nuolat skatina pasaulio centru laikyti tą peizažą, kurį jie mums duoda“ (Merleau-Ponty 1945: 330, 1999: 368). Čia ypač svarbios atmosferinės charakteristikos. Peizažą sudaro ne tik daiktai, bet ir nuotaika. Atmosfera gali būti džiugi, gąsdinanti ir t. t. Ji priklauso nuo to, kaip mes „įsitvirtiname daiktuose“. Tad mano centras yra ne vien tik *aš*, esantis horizonto centre, bet ir daiktų visuma, kurioje įsitvirtinu. Atvažiavimas prie ežero, maudymasis reiškia pramogos, atsipalaidavimo, darbų pamiršimo džiaugsmą. Hidrobiologui tai – nykus ežeras, kuriame baigia išnykti žuvis, nors vanduo ir skaidrus, bet negyvas, pakrantės smėlis reiškia ištryptą augaliją ir gyvybės pasitraukimą. Visa tai nyku palyginti su gyvybe pulsuojančia pelke. Šie paskiri daiktai, kuriuose įsitvirtiname, yra apgaubti peizažo atmosferos.

Kaip nurodo Merleau-Ponty, normalusis gali užimti distanciją šių daiktų ir atmosferų atžvilgiu. Sužavėjęs vaizdas gali būti identifikuotas kaip momentinis džiugesys ar žavesys: „duotas peizažas nebūtinai yra mūsų gyvenimo peizažas“ (Merleau-Ponty 1945: 330, 1999: 368). Šis peizažas, jo atmosfera gali būti atpažįstama kaip atmosfera tik „skaidrios erdvės“ (Merleau-Ponty 1945: 332, 1999: 369) atžvilgiu. Ši erdvė yra tarsi peizažų horizontas, ji yra toks peizažas, kuriame daiktai išlaiko pastovią savo reikšmę, kuri turi tam tikrą autonomiją peizažo atžvilgiu. Ši daiktų reikšmė išlieka ir matyti kiekvieno peizažo atmosferoje. Suvokiamo namo reikšmė savo sąlyginį pastovų skaidrumą išlaikys įvairiose atmosferose: man įprasto miesto, fotografo matyme, turistų akyse, kieno nors vaikystės prisiminimuose ir t. t. Galų gale galima matyti tik namo plytą, akmenį, medienos faktūrą, nepriklausomai nuo miesto ir žmogaus gyvenimo atmosferos. Tam tikru požiūriu skaidri erdvė savo konstantomis, daiktų autonomiškumu artėja prie objektyvios ir desubjektyvuotos erdvės, kuri moksluose laikoma tikrąja fizine erdve. Merleau-Ponty fenomenologinėmis priemonėmis bando užčiuopti erdvės ir būties anapus sąmonės pobūdį. Nors kiekviena erdvė yra egzistencinė gyvenamoji erdvė, tačiau „aš niekada negyvenu visiškai antropologinėse erdvėse, visuomet esu išsiskinęs tam tikroje natūralioje nežmogiškoje erdvėje“ (Merleau-Ponty 1945: 339, 1999: 377). Aišku, šią erdvę galima suprasti kaip fizikinę, nes šioji taip pat nežmogiška, objektyvi. Tačiau Merleau-Ponty tai yra *patyrimo* erdvė – tokia, kurioje patys daiktai pasirodo savo daiktiškumu, nepriklausančiu nuo atmosferos. Paveikslą galima pamatyti ne tik kaip meno kūrinį: visuomet galima sutelkti dėmesį į dažus, spalvą, drobės faktūrą ir t. t. Tokiu atveju patiriamas ne meno kūrinys, bet jo medžiaga, „neturinti nieko bendra“ su meno kūrinio visuma. Tad šią nežmogišką erdvę galima laikyti antropologinės, egzistencinės erdvės, peizažo atsitraukimu. Pats nežmogiškumas taip pat yra patyrimas – gamtos daiktų, „laukinės būties“ patyrimas.

Daikto aiškumas – tai ne momentinis akivaizdus daikto suvokimas, bet aiškumas *judant iš situacijos į situaciją*, nuo peizažo prie kito peizažo. Tačiau kas šį aiškumą gali fiksuoti? Anot Merleau-Ponty, tai ne refleksijos darbas, kuriame viskas pasirodo kaip aišku ir ryšku ar kaip apodiktinė evidencija. Jo manymu, „normaliajam unikalus pasaulis yra ikipredikatyviai aiškus“ (Merleau-Ponty 1945: 150, 1999: 175). Čia aiškumas yra ikipredikatyvus. Jis pasitvirtina patirtyje. Anomalijos demonstruoja kitokį santykį su peizažu, ir jo perėjimas iš situacijos į situaciją arba negalimas, arba neturi ikipredikatyvino aiškumo, kuris leistų tam tikrą peizažo patyrimą patirti tik kaip iliuzinę akimirką. Šizofrenijos, epilepsijos atveju erdvės persidengia ir negali būti patiriamos taip, kad viena kaip iliuzija atsitrauktų, o liktų tik skaidri erdvė. Merleau-Ponty aprašo tokį atvejį:

Vienas šizofrenikas nuo kalno viršūnės apžiūrinėja peizažą. Po akimirkos ima jausti grėsmę. Jis pradeda ypač domėtis viskuo, kas jį supa, tarsi jam iš išorės būtų iškeltas klausimas, į kurį niekaip negali rasti atsakymo. Staiga peizažas užburia kažkokia keista jėga. Tarytum kažkoks antras juodas begalinis dangus persmelktų mėlyną vakaro dangų. Šis naujas dangus atrodo tuščias, „grynas, nematomas, siaubingas“. Arba jis juda rudeniniame peizaže, arba juda pats peizažas. „Ir tuo metu, – pasakoja ligonis, – mane persekioja įkyrus klausimas, tarsi įsakytų man pailsėti arba numirti, arba eiti tolyn“ (Merleau-Ponty 1945: 332, 1999: 369).

Čia matome tam tikrą negalimybę išsiveržti iš savo peizažo. Keistumas ir siaubas atsiranda dėl to, kad šizofrenikas negali aiškiai įsitvirtinti erdvėje. Čia „egzistencija skuba įsitvirtinti ir neatpažįsta savęs natūralioje erdvėje“ (Merleau-Ponty 1945: 332, 1999: 370). Tad anomalija demonstruoja ne tikrovės neprieinamumą, bet galimybės laisvai keisti patyrimo erdves sutrikimą. Kai kuriais atvejais Merleau-Ponty aiškiai fiksuoja ontologinį beprotystės dviprasmiškumą:

Joks kvietimas aiškiai suvokti negali pažadinti ligonio iš šio sapno, nes jis neneigia aiškaus suvokimo galimybės, bet tiesiog mano, kad šis suvokimas nepaneigia to, ką jis patiria. „Jūs negirdite mano balsų?“ – klausia ligonė gydytojo ir nuolankiai konstatuoja: „Vadinasi, juos girdžiu tik aš“ (Merleau-Ponty 1945: 336–337, 1999: 374).

Abu pavyzdžiai nurodo laisvės momentą. Anomalijos negali laisvai pereiti į skaidrią erdvę, kurioje daiktai turėtų vieną reikšmę viename peizaže. Šizofrenikas negali nutarti, kad jo matomas grėsmingas dangus – vien tik šmėkštelėjusi iliuzija. Šizofrenikė taip pat atsisako manyti, kad jos balsai

tėra tai, kas netyčia pasigirdo. Aišku, abu ligoniai išmoksta savo suvokimus identifikuoti kaip iliuzinius. Tačiau originalus patyrimas pats nepateikia patvirtinimo, kad esamos būsenos yra iliuzinės. Ne ikipredikatyvinis aiškumas, bet anoniminis normaliųjų vidutiniškumas verčia anomalijas pripažinti esant anomalijomis. Juk jei tik man vienam girdisi balsai, tai jau nėra normalu, nes kiti negali to intersubjektyviai patvirtinti.

Nors Merleau-Ponty filosofijos pakraštyje nuolat sukasi tikrovės klausimas, tačiau anomalijų aprašyme jis vengia aprašyti normalumą kaip konstituojantį tikrovę. Kaip jis teigia, „neturime teisės sulyginti visų patirčių viename pasaulyje, visų egzistavimo modalumų vienoje sąmonėje“ (Merleau-Ponty 1945: 335, 1999: 373). Čia jis atveria duris aprašyti anomalijas ne kaip nenormalumus, bet tik kaip kitokius subjektus. Jei atmestume nenormalumo apibrėžtis, ateinančias iš psichiatrijos kontekstų, matytume, kad vadinamieji normalieji taip pat dažnai negali sklandžiai pereiti iš erdvės į erdvę, negali laisvai užimti distancijos peizažo atžvilgiu ir t. t. Nesklundumas patirtyje, stabilumo praradimas, klejonė ir pan. yra keltai suprasti anomalijų patirtis, ir čia galbūt galima pažymėti, kad ir mes patys nesame tokie normalūs, ir vadinamosios anomalijos nėra tokios jau anomalios ar nenormalios. Tad gal galime atsisakyti anomalijas represuojančių nenormalybės apibrėžčių? Galbūt jos gali būti suprantamos tiesiog kaip kitokie kiti?

FENOMENOLOGIJOS POZICIJOS IR NORMALUMO DEKRIPCIJOS REZULTATŲ KORELIACIJA (IŠVADOS)

Šis paskutinis momentas verčia vėl iškelti normalumo aprašymo pozicijos klausimą. Kai prieiname tašką, nuo kurio anomalijos gali būti interpretuojamos ne kaip anomalijos normalumo atžvilgiu, o kaip kitybės savumo atžvilgiu, tuomet klaustina, kiek išvis yra prasminga normalumo ir anomalijos perskyra. Akivaizdu, kad kasdieniame pasaulyje ir gamtos mokslų kontekstuose normalumo ir anomalijos perskyros išitvirtinusios ir niekad neišnyks. Tačiau ar fenomenologijoje ji gali prarasti prasmę? Juk fenomenologija pati atveria galimybes vadinamąsias anomalijas aprašyti kaip kitokius, kitaip gyvenančius ir kitaip suvokiančius. Šiuolaikinėje fenomenologijoje galima pastebėti bendrą tendenciją pereiti nuo normalumo prie kitoniškumo terminijos. Tačiau čia bumerangu grįžta normalumo nevienareikšmiškumas ir jo įtaka fenomenologiniam aprašymui.

Akivaizdu, kad Husserlio bandymas aprašyti anomalijas kaip nutolusias nuo centro galimas tik pernelyg pasitikint savo kaip normaliojo universalumu.

Tokią įcentruotą poziciją leidžia išlaikyti realybės konstitucijos matavimas normalių pasauliu. Juk tai gyvenamajame pasaulyje sąveikaujant patirtims nusistovi kaip gulsčiukas, kuris pateikia pastovų matą, nuolat veikiančią patirtyje. Kai kuriais atvejais išcentriniai judesiai gali pajudinti pradinius aprašymo taškus ir anomalumo traktuotes. Husserlio sekėja Natalie Depraz teigia: „anomalūs kiti nėra „ydingi subjektai, kuriems kažko trūktų“, jie „yra dosnūs subjektai, leidžiantys ir verčiantys mus sužinoti ir susipažinti su mums nežinomomis mūsų pačių plotmėmis ir naujais mūsų pasaulio horizontais. Jie mus praturtina ir praplečia mūsų pasaulį. Kaip generatyvūs subjektai, jie skatina mus kurti naujus požiūrius“ (Depraz 2003: 108).

Čia siekiama suspenduoti preskriptyvų normalumo momentą, kuris ne transcendentalinio *aš*, bet anoniminio „mes“ lygmenyje gali būti traktuojamas kaip savitas mūsų supratimo ir interpretacijos būdas. Tačiau pažymėtina, kad judėjimas iš *vieno* centro į periferiją ir atgal išlieka. Depraz minimos anomalijos – „vaikai, bepročiai, gyvūnai, ateiviai“ – kaip anomalijos identifikuojamos tik normalumo ir normalių „mūsų“ atžvilgiu. Jos gražina atgal ir verčia „*mus* sužinoti ir susipažinti su *mums* nežinomomis *mūsų pačių* plotmėmis“. Fenomenologinė refleksija, žinoma, negali palikti centrinės savo pozicijos ir tapti decentruota, objektyvia, nesubjektyvia ir t. t. Tačiau anomalijos ir normalumo aprašymas čia pakliūva į spąstus tuo atžvilgiu, kad fenomenologas atsiduria normalių pusėje.

Fenomenologo buvimas normalių pusėje šiais laikais negali nekelti įtarimų. Juk tai „politiškai nekorektiška“! Gal reikėtų visai atsakyti normalumo ir anomalijos terminų ir, kaip jau minėta, viską aprašyti savumo ir kitybės kategorijomis? Gal Husserlio normalumas tėra gyvenamojo pasaulio prietaras, išskylantis aikštėn tuomet, kai filosofas paslysta refleksijos kelyje? Galbūt jo pozicija yra „politiškai nekorektiška“, tačiau ar pats „politinis korektiškumas“, stumiamas iki kraštutinumo, netampa tokiu pačiu kultūrinu prietaru? Ar jis neužtemdo dalykų? Kaip tuomet skiriame normalius atvejus nuo nenormalių, įprastą nuo išskirtinio, anonimišką nuo individualaus? Juk tai nėra vien tik kasdienė patirtis, tai yra ir teoriniai orientyrai, kildinami iš transcendentalinės plotmės. Kuo labiau bandome juos suspenduoti, tuo sėkmingiau jie slepiasi.

Reikia pripažinti ir tai, kad normalumo refleksija nuolat atsimuša į sąvaime suprantamybes. Mėginamos analizuoti jos subyra ir nesusirenka atgal. Kas yra normalu ir anomalu, aišku, kol nebandome nubrėžti tikslios ribos. Kai tik imame tai daryti, susiduriame su dideliais sunkumais. Koks yra skirtumas tarp bepročių ir keistuolių menininkų, tarp šizofreniko erdvės patyrimo ir normaliojo nuotaikų kaitos, tarp idioto ir kvailio, tarp įtarumo ir paranojos, tarp aistros ir pataloginės manijos, tarp normalios ir nenormalios fantazijos, atminties ir t. t.? Pažymėtina, kad pats ribos brėžimas ir net klau-

simo kėlimas galimas tik priešybių serijoje. Anomalija tam tikru požiūriu visuomet bus nenormalumas, net jei ji bus *tik* neglotnumas ar nelygumas. Šis „ne-“ galimas tik centro atžvilgiu. Merleau-Ponty parodo, kad kiekviena anomalija reikalauja savito priėjimo būdo ir aprašymo, kuris nesiremtų viena transcendentaline ar normalia sąmone. Tačiau čia slypi normalumo ir anomalijos ribos dvejinimosi pavojus. Juk kiekviena anomalija turi savo *eidos*, savo vidutiniškumą, kuris suprantamas kaip normalus atvejis, o nutolimai nuo jo tampa savitais nukrypimais ir turbūt – neglotnumais bei anomalijomis. Galbūt ausiai neįprasta girdėti apibūdinimus – normali epilepsija, normalus aklumas, normalus kurtumas, normalus idiotas, normalus šizofrenikas ir t. t., tačiau intuicija labai lengvai sučiuopia šį vidutiniškumą kaip normalumą. Kita vertus, šis neįprastumas nėra atsitiktinis. Nevykę bandymai performuluoti tipiką ar vidutiniškumą normalumo terminais rodo, kad normalumas nepasiduoda išcentravimui. Galima remtis Merleau-Ponty pabrėžiama „gerąja dviprasmybe“. Nors negalime normaliųjų pasaulio paversti universaliu, kiekvienam tapataus pasaulio pagrindu, tačiau taip pat negalime atsisakyti normalumo ir anomalijos skirties, kuri turi savo pagrindą gyvenamojo pasaulio patirtyse. Jei visas anomalijas paverstume kitybėmis, tuomet normalumo sąvoka prarastų prasmę, o anomalijos (taip pat „mūsų pačių“) suvokime būtų prarastas svarbus matmuo.

Čia būtina nepamiršti ontologinio normalumo aspekto. Normalumas nėra vien lokalus vidutiniškumas. Normalių žmonių patirtys konstituoja realybę. Ši konstitucija gali būti daugiau ar mažiau priklausoma nuo kultūrinių prietarų, tačiau negali tiek reliatyvizuoti, kad taptų *vien* kultūriniu prietaru. Būtent todėl Husserlis ir Merleau-Ponty normalumą sieja su kinestezėmis, kūniškumu bei kūno veikimu pasaulyje. Tiek, kiek žmonės yra kūniškos būtybės, kūniška patirtis išlaiko tam tikrą bendrumą, kuris nesuvedamas, viena vertus, vien į biologines žmogaus savybes, o kita vertus – į kultūrines kūno transformacijas. Kūniška patirtis pateikia pasaulio tikroviškumo patvirtinimą. Tad absoliutų anomalijos pervardijimą kitybe turėtų grįsti dar fundamentalesnis žingsnis (kuris fenomenologijoje iš dalies atliekamas) – tai bet kokių sprendimų apie tikrovę ir realybę atsisakymas.

Gauta 2009 05 29

Priimta 2009 06 15

LITERATŪRA

- Canguilhem, G. 1977. *Das Normale und das Pathologische*. Frankfurt am Main, Berlin, Wien: Ullstein.
- Depraz, N. 2003. „Husserlio intersubjektyvumo teorija kaip alterologija“. Vertė Vygandas Aleksandravičius. *Logos*, nr. 35, p. 107–113.
- Heidegger, M. 1993. *Sein und Zeit*. Tübingen: Niemeyer.
- Heideggeris, M. 1992. „Būtis ir laikas“ in *Rinktiniai raštai*. Vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Mintis.
- Husserl, E. 2005. *Karteziškosios meditacijos*. Vertė Tomas Sodeika. Vilnius: Aidai.
- Husserl, E. 1973. *Zur Phänomenologie der Intersubjektivität III*. Husserliana, Band XV. Haag: Nijhoff.
- Husserl, E. 1954. *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Husserliana, Band VI. Haag: Nijhoff.
- Husserl, E. 1952. *Ideen zu reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Buch II. Phänomenologische Untersuchungen zur Konstitution*. Husserliana, Band IV. Haag: Nijhoff.
- Merleau-Ponty, M. 2002. „Kitas ir žmonių pasaulis“ (iš *Suvokimo fenomenologijos*). Vertė Vytautas Pivorius, Agūnas Sverdiolas. *Baltos lankos*, nr. 14, p. 151–177.
- Мерло-Понти, М. 1999. *Феноменология восприятия*. Перев. Д. Калугин, Л. Корягин, А. Марков, А. Шестаков. Санкт-Петербург: Наука.
- Merleau-Ponty, M. 1945. *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard.
- Waldenfels, B. 1998. *Grenzen der Normalisierung. Studien zur Phänomenologie des Fremden 2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Mintautas Gutauskas
NORMALITÉ ET CONSTITUTION DU RÉEL
DANS LA PHÉNOMÉNOLOGIE DE HUSSERL
ET DE MERLEAU-PONTY

RÉSUMÉ

La normalité n'est pas un thème quelconque parmi d'autres en phénoménologie. Il pose la question des limites du champ intersubjectif et de la place du phénoménologue. Et comme l'intersubjectivité constitue le monde commun et identique pour tous, c'est aussi la question de la réalité qui est en jeu. Dans la phénoménologie cartésienne-husserlienne, la réflexion du phénoménologue est celle du sujet transcendantal qui, situé hors du monde, décrit les structures universelles de l'expérience. Pour leur description (descriptions de la perception d'une table, d'une chaise, d'un cendrier, etc.), il s'appuie sur des cas « normaux », des exemples ordinaires qu'il construit dans son cabinet. Les cas non « normaux » posent les limites de l'expérience universelle et ils participent autrement à la constitution du monde commun. Plus le phénoménologue s'éloigne de la position de l'ego transcendantal et reconnaît le „*Lebenswelt a priori*“, c'est-à-dire son appartenance au monde vécu et à sa relativité, plus il est problématique pour lui de fixer sa place et de garantir son universalité. Le phénoménologue réfléchit à partir de la position d'un homme adulte sensé et normal, tandis que les anormaux – les enfants, les fous, les animaux – montrent les limites de l'expérience. Dans la phénoménologie de Husserl, ainsi que celle de Merleau-Ponty, ils sont identifiés comme ceux qui n'ont pas certaines

possibilités, certaines couches de l'expérience et pas non plus accès à certains domaines de l'expérience. Si on leur reconnaît pourtant un monde réel à eux, qui reste étranger et inaccessible au phénoménologue, la question se pose de savoir à partir de quoi le phénoménologue peut considérer qu'il décrit les structures universelles de l'expérience qui constituent le monde vécu après être confirmées d'une façon intersubjective. Le phénoménologue ne peut pas mettre entre parenthèses la prémisse de la normalité en tant que préjugé. Pour cela, il devrait prendre la position d'un tiers. Or la normalité fonde les prétentions du phénoménologue à l'universalité. Il est obligé de reconnaître que la genèse de la normalité même ne peut pas être faite jusqu'au bout ; ses racines se perdent dans un passé obscur qui, en tant que sédimentation vivante, intervient dans sa compréhension et ses décisions théoriques.

MOTS CLÉS: Husserl, Merleau-Ponty, normalité, constitution du réel, intersubjectivité.